

<https://doi.org/10.62837/2025.8.445>

AYNUR Ə.MƏMMƏDOVA
Azərbaycan İdman Akademiyası,
Fətəli xan Xoyski prospekti 98, Bakı, Azərbaycan
e-mail: aynurovchuyeva@yahoo.com

ONLAYN TƏHSİLİN İNKİŞAFI: YÜKSƏLİŞ VƏ ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: Onlayn təhsil, Onlayn təhsildə rast gəlinən çətinliklər, onlayn təhsilin yüksəlişi

Keywords: Online education, difficulties in online education, the rise of online education

Ключевые слова: Онлайн-образование, Распространенность онлайн-образования, Рост популярности онлайн-образования

Son zamanlar onlayn təhsilin getdikcə yüksəlişini izləyirik. Onlayn dərslər, iclaslar, kurslar, təlimlər, vebinarlar və s. geniş vüsat alır. Əlbəttə onlayn görüşlərin keçirilməsi COVID-19 pandemiyası müddətində daha da aktual hal aldı. Bəs ondan əvvəl dünyada onlayn təhsil var idimi? Hansı hallarda ondan istifadə olunurdu? Zaman keçdikcə hansı texnoloji irəliləyişlər oldu? İlk əvvəl onlayn təhsilin tarixçəsini nəzərdən keçirək. Onlayn təhsildən danışanda avtomatik olaraq insanın ağına birinci internet gəlir. Yəni dünya bir biri ilə internet vasitəsilə əlaqə qura bilər, təhsil verə bilər. Amma əlbəttə onlayn təhsil haqqında danışarkən Avstraliyanı unutmamaq olmaz. 1950-ci illərdə hələ internetin olmadığı dövrlərdə Avstraliyanın bəzi ərazilərində təhsil onlayn olaraq həyata keçirilirdi. Buna səbəb əhəlinin bir-birindən uzaq yaşaması, sıx məskunlaşmaması idi. Onlar internetin olmadığı zamanda tədrisi məhz radio vasitəsilə aparırdılar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu təhsil forması kifayət qədər effektiv idi. Çünki radio iki tərəfli idi, yalnız yayımlar vasitəsilə deyildi. Müəllimlər və şagirdlər bir-biri ilə ünsiyyət saxlaya bilər, şagirdlər müəllimlərin suallarına cavab verə bilər, hətta şagirdlər öz sinif yoldaşları ilə ünsiyyət də saxlaya bilirdilər. Zaman irəlilədikcə artıq internet əsri başlayırdı, 1960-70-ci illərdə İllinoys Universiteti ilk kompüter dəstəklili təlimat platformalarından biri olan PLATO sistemini inkişaf etdirdi. 1980-ci illərdə “Dial-up” sistemləri vasitəsilə kompüter konfransı və distant təhsillə bağlı ilk təcrübələr məhz ilk növbədə universitetlərdə həyata keçirilirdi. 1990-cı illərdən etibarən internetin istifadəsi daha da genişlənir. Emailler, forumlar, internet əsaslı kurslar meydana gəlir. “Blackboard” (1997) and “WebCT” (1996) kimi şirkətlər artıq məktəblərdə onlayn kursların yaranmasına şərait yaradırlar. Bir az irəli gəlsək 2000-ci illərdə “Moodle” və “Skype” kimi platformalar artıq video görüşlərə şərait yaradırdılar. Universitetlər belə artıq tam onlayn proqramlarını yaradıb təklif edirlər. MOOCs dan (Massive Open Online

Courses\Kütləvi açıq onlayn kurslar) təhsil sahəsində işləyən adamlar yararlandı, Zoom, Microsoft Teams kimi proqramlar üzərindən isə işgüzar, əməkdaşlıq görüşləri keçirilməyə başladı. 2020 –ci ildə isə dünyanı viran qoyan Pandemiya qlobal onlayn platformalara keçidi məcbur etdi. Məktəblər və universitetlər aylarla onlayn Teams, Zoom onlayn platforması vasitəsilə tədris aparırdılar. Uzaqdan iş və virtual görüşlər standart hal aldı. Hal-hazırda pandemiyanın bitməyinə baxmayaraq onlayn təhsil, görüşlər, kurslar və s. hələ də aktuallığını qoruyur.(1)

Əgər onlayn tədrisdən danışırıqsa toxunacağımız əsas məqamlardan biri də pedaqoji yanaşmalardır. Bu tədris formasında indiyə kimi bir neçə pedaqoji yanaşmalar istifadə olunmuş və təkmilləşdirilmişdir. Onlardan effektiv olanlarının bir neçəsinə diqqət edək. Konstruktivist yanaşma şagirdlər bloqlar, forumlar üzərindən bir biri ilə əlaqə saxlayır, qarşılıqlı ünsiyyət qururlar. Onlar layihə əsaslı və problem həll etmə kimi tapşırıqları yerinə yetirir. Təlimatçı mərkəzli yanaşmada isə adından da göründüyü kimi burada artıq müəllim olur, sinxron və ya asinxron formada əvvəlcədən hazırlanmış mühazirələr, testlər olur, qiymətləndirmə standard formada aparılır, əsasən baza biliklərinin öyrənilməsində müsbət rol oynayır. “Competency-based learning is defined as “a student-centred, self-directed, and experiential approach, facilitating skill and competency development, including higher order thinking skills and problem-solving skills” Bacarıqlara əsaslanan öyrənmə “daha yüksək səviyyəli düşünmə və problem həll etmə bacarıqları da daxil olmaqla, bacarıq və səriştənin inkişafına kömək edən, tələbə yönümlü, özünü idarə edən və təcrübəyə əsaslanan yanaşma” kimi müəyyən edilir Flipped Learning buna çevrilmiş öyrənmə də deyirlər, bu yanaşmada (2). Şagirdlər əvvəldən onlayn olaraq mövzu ilə tanış olub araşdırır, müzakirələr , problem həll etmə üçün sinxron sessiyalardan istifadə edirlər. Burada ev tapşırıqları üçün əvvəldən hazırlanmış materiallar, videolar olur. Şagird mövzuya hakim olduqdan sonra onlayn olaraq müzakirələr aparır, qrup işləri olur. Bu tələbənin onlayn müzakirə zamanı aktivliyi üçün müsbət rol oynayır. Lakin bir problem var ki, şagird əvvəlcədən mövzudan xəbərdar olmalı və onu araşdırmalıdır. Oyun əsaslı (Game-based learning) öyrənmə sinifdə şagirdlərin motivasiyası üçün mühüm rol oynadığı kimi onlayn dərslərdə də kifayət qədər uğurla istifadə olunur. Xallar, liderlik lövhələri, musiqi kimi amillər şagirdləri onlayn dərslərə cəlb etməyə çox kömək edir.

Onlayn təhsilin üstünlükləri ilə bərabər çətinlikləri də əlbəttə vardır. Bu şagirdlərin fəaliyyətində, texniki problemlərdə, plagiatlıq, onlayn siniflərin qiymətləndirilməsində özünü göstərir. Onlayn tədris zamanı şagird özünü yalnız hiss edə bilər, tədrisə cəlb olunmaz. Bundan başqa onlar üz üzə təhsil zamanı olan məsuliyyət onlarda olmur, və onlayn dərslərə qatılmır və yaxud da dərsi ertələyir. Şagird onlayn dərslər, videolara, slaydlara o qədər bağımlı ola bilər ki, ətraf mühitdən qopar və yalnız şəraitdə yaşamağa üstünlük verir. Onlayn təhsilin ən böyük problemlərindən biri məhz onlayn təhsil üçün yaradılmamış mühitdir, bura

internet bağlantısı, lazım olan texniki təchizatlar aiddir. Məlum məsələdir ki, dünyanın hər yerində onlayn təhsil almaq üçün bütün şagirdlər üçün eyni şərait yaradılmamışdır. Buna misal olaraq dünyanın bir neçə regionunu misal göstərmək olar ki, onların başında Afrikanın Sahara bölgəsi gəlir ki, əhalinin yalnız 30-40 % internetlə təchiz olunub, üstəlik burda internet çox bahadır və elektrikle təchiz olunmada belə problemlər yaranır. (3) Daha sonra Hindistan, Nepal, Butan kimi cənubi Asiya ölkələrini misal göstərmək olar ki, burada gender bərabərsizliyi var, qizlara onlayn təhsil almağa şəraitin yaradılmır. Suriya, Yemen, Liviya kimi müharibə ölkələrində şagirdlərin tam texniki avadanlıqlarla təmin olunması çətin məsələdir. Cənub Şərqi Asiya ölkələri İndoneziya, Kamboca, Filippində tez tez baş verən təbiət hadisələri (tayfunlar, zəlzələlər) onlayn təhsilin davamlılığında problem yaradır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, yalnız kasıb və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə problem yoxdur, ABŞ, Kanada hətta Avropanın bəzi ərazilərində onlayn təhsillə bağlı problemlər yaranır. Az məskunlaşmış, aşağı gəlirli kəndlərdə internet bağlantısında texniki təchizatlarda yoxsulluq yaşanır. Bu tip problemləri qismən aradan qaldırmaq üçün Tv və radio yayımlardan istifadə etmək, girişi pulsuz ola biləcək veb saytlardan, daşına bilən texniki avadanlıqlardan istifadə, hibrid təhsil formasına keçid etmək olar. Onlayn təhsil zamanı baş verən problemlərdən biri də plagiatlıq və akademik dürüstlükdür. Təəssüf ki, onlayn məlumatlarda plagiatlıq riski daha yüksəkdir. Müəllimlər üçün də onlayn təhsilin yan göstərişlərindən biri çox şagird olan onlayn siniflərdə individual qiymətləndirmə aparmaq çox çətin olur. İstər onlayn məktəb və universitet tədrisi zamanı, istərsə də hər hansı onlayn kurs zamanı şagirdlərə geri verilən rəylər kifayət qədər zaman alır. Bundan başqa pandemiya müddətində sürətlə onlayn tədrisə keçirildi və buna hazırlığın görülməməsi, etibarlı interneti və ya cihazı olmayan tələbələr onlayn tədrisdən kənar qaldılar, təlimsiz müəllimlərin onlayn tədrisdə çətinliklərə müqavimət göstərməyi onlayn təhsilin mənfi tərəflərindən idi. (4)

Onlayn təhsildə imkanlar getdikcə artır, xüsusilə dünyada texnoloji cəhətdən xeyli irəliləyişlər olur, internetin əhatə etdiyi ərazilər daha da genişlənilir. Bunun sayəsində müəllimlər bütün coğrafi relyefləri aşaraq dünyanın bir çox yerinə çata bilir, milliyətindən, irqindən, dinindən asılı olmayaraq şagirdləri mühazirələr, səs yazıları, videolar, sinxron aparılan dərslərlə təmin edir, maarifləndirməyə çalışır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi şagirdlər müxtəlif formatda (canlı və canlı olmayan) dərslərlə təmin olunur, məhz bunun sayəsində şagird, tələbə istədikləri vaxt istədikləri yerdə dərslərə qoşulurlar. Burda bir imkanı da qeyd etmək lazımdır ki, onlayn verilən dərslərin video yazısının olma şansı da var, beləliklə tələbə bir dərsə bir neçə dəfə geri dönüş edib təkrar izləyə bilər.

Dünyada üz-üzə təhsil müxtəlif qiymətlərdə - ödənişli və ödənişsiz əsaslarla təklif olunur, bu onlayn təhsilə də aiddir. Tamamilə ödənişsiz kurslardan tutmuş kifayət qədər bahalı, beynəlxalq sertifikatlarla təmin edilən kurslar da vardır. İstər

şagird, istər tələbə və ya müxtəlif pesə sahibi olan adamlar öz vəsaitlərinə uyğun olan təlimləri seçməkdə azaddırlar. Qeyd olunduğu kimi onlayn təhsil zamanı yalnız şagirdlər deyil müxtəlif ixtisasda işləyən insanlar da müxtəlif məzmunlu onlayn kurslardan yararlanır, beynəlxalq sertifikatlar əldə edir və dünyanın istənilən ölkəsində işləmək şansı qazanır.

Təhsildən söhbət gedirsə bunun üz-üzə və ya onlayn olmasından asılı olmayaraq əsas tərəf öyrədəndir. Onlar qarşı tərəfin aktiv iştirak etməyində rol oynayır, tələbələrə həvəsləndirici suallar verərək onların onlayn müzakirlərdə aktiv iştirakını təmin edir. Düşündürücü suallarla onları kursun kontentinə hazırlayır, digər tələbələr, şagirdlər, müdavimlərlə birdə işləməyi, əməkdaşlıq etməyi öyrədir. Yuxarıda toxunduğum ən əsas məsələrdən biri onlayn şəraitdə işləyən müəllimlərin tez bir zamanda rəy bildirməyidir. Müəllim tələbəyə şəxsi rəy verərsə bu təkcə onların akademik cəhətdən irəliləməklərini bildirmir, eyni zamanda onların onlayn ümumi proqreslərini göstərərək motivasiya verirlər. Ele hallar olur ki, bir müdavimin işini bir neçə mütəxəssis yoxlayır və rəy verir, əlbəttə bu kursun onlayn olmasına baxmayaraq iş məsuliyyət daşıyaraq ciddi yanaşırlar. “Coursera’s educators are leaders in their fields, known for combining academic rigor with practical application. Their contributions help make online learning credible, interactive, and impactful on a global scale.” Coursera pedaqoqları öz sahələrində liderdilər və akademik ciddilik ilə praktiki məşqələləri birləşdirməkləri ilə tanınırlar. Onların töhfələri nəticəsində onlayn öyrənmə daha güvənilir, interaktiv və təsirlidir.” (5) İstər onlayn olsun istər üz-üzə təhsil iki əsas tərəfin biri də şagirdlər, tələbələr bir sözlə öyrənənlər. Onlayn təhsildə tələbələrin uğuruna təsir edən 3 əsas məqam var ki, bunlar motivasiya, disiplin (nizam-intizam) və sosial əlaqədir. Təəssüf ki, tələbə ekranın bu tərəfində tək olur, diqqəti yayınır və dərstdən qopur. Tələbənin özbaşına istədiyi təlimə qoşulanda 2ci əsas məqam onun disiplinidir. Disiplin sayəsində o irəliləyir, verilən vaxt çərçivəsində təlimi bitirir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, disiplin hər müdavimdə olmur. Bəzi tələbələr üz-üzə olan təhsilin sosial əlaqə tərəfini sevir, onun təbiiliyini, insanlardakı emosiyaları sevir, onlayn təhsildə bu bir qədər az olur və tələbə onlayn təhsilə maraq göstərə bilmir. Beləliklə sosial izolyasiya zamanı öyrənməni ləngidə bilər. Bu zaman şagird özünü tənha hiss edir, stress artır və dərslərə qoşula bilmir, davamiyyətsizlik yaşanır. Bunu həll etmək üçün pedaqoqlar onlayn diskussiyalarda bir neçə 3-5 nəfərdən ibarət kiçik otaqlar yaratmalı və tələbələrə həmin otaqlarda ünsiyyətə cəlb etmək, bundan başqa cüt və qrup işləri səviyyəsində projətlər hazırlamağı tapşıra bilər.

Onlayn təhsildən danışdıqda getdikcə dünyanı əlinə alan süni intellekti unutmaq olmaz. Onlayn təhsildə xüsusilə xarici dilin tədrisi zamanı süni intellektin rolu qaçılmazdır. 7\24 insana xidmət, istənilən tələbəyə istənilən mövzuda dərslər, dərslərinin hətta kursun hazırlanması, müəllimlərə tez zamanda lazım olan tələbəyə verilə biləcək rəylərin hazırlanması, təqdimatların hazırlanması müxtəlif mövzularda,

dillərdə testlərin, tapşırıqların, habelə səs yazılarının, videoların, şəkillərin hazırlanması süni intellektin insan üçün yaratdığı üstünlüklərdir. Bundan başqa onlayn təhsildə xüsusilə xarici dilin öyrədilməsində dərslərin maraqlı keçirilməsi üçün Oyunlaşdırma, motivasiyanı artırmaq üçün oyun dizayn elementlərinin (ballar, nişanlar, səviyyələr kimi) yaradılması və istifadəsi, daimi iştirakı təmin etmək üçün mükafatların olması həm müəllim, həm də tələbə üçün motivasiya yaradır. Süni intellekt onlayn tədrisin gələcəyini yenidən formalaşdırır. Süni intellekt oyunlaşdırma ilə birlikdə tələbənin məşğulluğunu və motivasiyasını artırır, bu da onlayn təhsili daha təsirli və əyləncəli edir.

Onlayn təhsildə müxtəlif təlimlər yaradaraq kifayət qədər uğur əldə etmiş qurumlar var ki, onların sırasında universitetlər ilk sıralamaları tuturlar. Arizona Dövlət Universitetinin təşkil etdiyi onlayn kursları, Mərkəzi Florida Universiteti onlayn tədris üçün yüksək ekyfiyyətdə onlayn təlim verir, Böyük Britaniyada Open Universitetinin təşkil etdiyi təlimlər əlillər üçün belə əlçatandır. (6)

Onlayn təhsil bugünkü üz-üzə verulən təhsildən geri qalmayaraq bir çox irəliləyişlər əldə etmiş, həm müəllimlər, həm də tələbələr tərəfindən istifadə edilən əlverişli üsula çevrilmişdir. Müəllimlərə və tələbələrə uyğun olan saatlarda dərslərin təşkil olunması, həm iş, həm təhsil, həm də ailə balansının qorunması, 7\24 göstərilən xidmətlər, hər cür maddiyata uyğun təklif olunan qiymətlər, müxtəlif məzmununda videolar, şəkillər, səs yazıları, mətn nümunələri, bütün dünya ilə ünsiyyət şansı, müasir zamanın ən əsas mövzusu süni intellektin onlayn təhsilə inteqrasiyası və s. bu növ tədrisin əsas ən gözəl tərəfləridir. Lakin təəssüf ki, onlayn tədrisin çətinlikləri də var. Tələbənin motivasiyası, sosiallaşmasına olan təsir, internet və buna bağlı olan coihazlarda yaranan texniki çətinliklər, imtahanlar zamanı kifayət qədər nəzarətin olmaması, tələbənin qiymətləndirilməsi kifayət qədər ədalətli və dəqiq olmaya bilər, bir çox müəllimlərin istər texniki, istərsə də metodologiya baxımından peşəkar olmaması və s. onlayn təhsilin qeyri üstünlükləri kimi görünə bilər.

Onlayn təhsilin inkişafı: Yüksəliş və çətinliklər

A.Məmmədova

Xülasə.

Onlayn təhsil radio və internetdən istifadə edərək müəllim və şagirdlərin bir biri ilə uzaqdan istifadə etdiyi əlverişli təhsil formasıdır. XX əsrin ortalarında başlayaraq bugün demək olar ki, ən yüksək zirvəsinə çatan onlayn tədris kifayət qədər irəliləmiş, təhsil həyatının mühüm hissəsini əhatə edir. Müasir dövrə uyğun olaraq tələbələrin motivasiyasını qoruyub saxlamaq üçün maraqlı kontentlərin yaradılması, onların dünyaya inteqrasiyası, həm iş, həm təhsil, həm də ailə balansının qorunması, hər cür maddiyata uyğun təklif olunan qiymətlər, istənilən zaman yaradılan dərslərdən yararlanmaq imkanı onlayn təhsilin əhəmiyyətini getdikcə

artırır. Bundan başqa son dövrün ən əsas irəliləyişi olan süni intellekden təhsilin bu forması da yararlanır, tələbələrin və müəllimlərin işini xeyli asanlaşdırır. Amma təəssüf ki, bütün dünya əhalisinin onlayn tədrisdən yararlanmır. Bu şagirdlərin fəaliyyətində, texniki problemlərdə, plagiatlıq, onlayn siniflərin qiymətləndirilməsində özünü göstərir. Onlayn tədris zamanı şagird özünü yalnız hiss edə bilər, tədrisə cəlb olunmaz. Onlayn təhsilin ən böyük problemlərindən biri məhz onlayn təhsil üçün yaradılmamış mühitdir, bura internet bağlantısı, lazım olan texniki təchizatlar aiddir. Müəllimlər üçün də onlayn təhsilin yan göstərişlərindən biri çox şagird olan onlayn siniflərdə individual qiymətləndirmə aparmaq çox çətin olur. Bütün bu çətinliklərə və problemlərə baxmayaraq onlayn təhsildən istifadə getdikcə genişlənir.

THE DEVELOPMENT OF ONLINE EDUCATION: GROWTH AND CHALLENGES

A.A. MAMMADOVA

ABSTRACT

Online education is a convenient form of education that teachers and students use remotely using radio and the Internet. Starting from the middle of the 20th century online education, which has reached its highest peak, has advanced quite a bit and covers an important part of educational life. In accordance with the modern era, the creation of interesting content to maintain the motivation of students, their integration into the world, the preservation of both work, education and family balance, the prices offered according to all kinds of finances, the opportunity to benefit from lessons created at any time are increasing the importance of online education. In addition, this form of education also benefits from artificial intelligence, which is the most important progress of the recent period, and makes the work of students and teachers much easier. But unfortunately, not all the world's population benefits from online education. This is manifested in the activities of students, technical problems, plagiarism, and the evaluation of online classes. During online education, the student may feel alone, not involved in the education. One of the biggest problems of online education is the environment that is not created for online education, this includes internet connection and the necessary technical equipment. One of the downsides of online education for teachers is that it is very difficult to conduct individual assessments in online classes with many students. Despite all these difficulties and problems, the use of online education is expanding.

РАЗВИТИЕ ОНЛАЙН-ОБРАЗОВАНИЯ: РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМЫ А.А.МАММЕДОВА

РЕЗЮМЕ

Онлайн-образование – это удобная форма обучения, которую преподаватели и студенты используют дистанционно, используя радио и Интернет. Начиная с середины XX века, онлайн-образование, достигшее своего пика, значительно продвинулось вперед и занимает важную часть образовательной жизни. В соответствии с современными требованиями, создание интересного контента для поддержания мотивации студентов, их интеграции в мир, сохранение баланса между работой, образованием и семьей, предлагаемые цены, соответствующие различным финансовым возможностям, возможность воспользоваться созданными уроками в любое время, повышают значимость онлайн-образования. Кроме того, эта форма обучения также использует преимущества искусственного интеллекта, что является важнейшим достижением последнего времени и значительно облегчает работу студентов и преподавателей. К сожалению, не все население мира пользуется преимуществами онлайн-образования. Это проявляется в активности студентов, технических проблемах, плагиате и оценке онлайн-занятий. Во время онлайн-обучения студент может чувствовать себя одиноким, оторванным от процесса обучения. Одна из самых больших проблем онлайн-образования – отсутствие необходимой среды для онлайн-обучения, включая подключение к интернету и необходимое техническое оборудование. Одним из недостатков онлайн-обучения для учителей является сложность проведения индивидуальной оценки в онлайн-занятиях с большим количеством учеников. Несмотря на все эти трудности и проблемы, онлайн-образование набирает всё большую популярность.

Ədəbiyyat

1. <https://adamasuniversity.ac.in/a-brief-history-of-online-education/>
2. (Sistermans IJ., 2020, bənd 22)
3. (https://africanorphaneducation.org/the-cold-truth-remote-learning-in-sub-saharan-africa/?utm_source=chatgpt.com)
4. Online Learning and Emergency Remote Teaching: Opportunities and Challenges in Emergency Situations by Fernando Ferri, Patrizia Grifoni, Tiziana Guzzo, 2020
5. <https://monitorfusion.com/courseras-vision-for-the-future-online-education-for-all/?utm>
6. https://www.bcg.com/industries/education/making-digital-learning-work?utm_source=chatgpt.com

Rəyçi: Dos.V.Z.Babayeva, ADU